

ZAVIČAJ

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 41, godina XXI
maj, 2016. [str. 81-91]

© Monos 2016

O narodnom težačkom kalendaru u Bosni, mjeranju i prognoziranju vremena u narodnoj tradiciji

Izet Spahić

Na osnovu narodnih predanja i dostupne literature, te usmenih kazivanja i vlastitih iskustava i zapažanja u svom užem i širem zavičaju (selo Piskavica, šire područje Gračanice i sjeveroistočne Bosne), autor na popularan način (uz upotrebu i nekih arhaičnih izraza, kao npr. šenica (pšenica), čele (pčele) i dr., donosi pregled takozvanog težačkog kalendaru na ovom prostoru, precizno navodeći šta se radi u polju, vrtu, voćnjaku, sa pčelama i oko stoke u određeno doba godine, u kojoj hevti (sedmici) po Prozuku (Božiću) ili Jurijevu (Đurdevu). Autor podsjeća i na nekoliko karakterističnih načina mjerenja i prognoziranja vremena u ovim krajevima koji su se dugo zadržali u narodnoj tradiciji i predanju.

Ključne riječi: narodno predanje, mjerenje vremena, časovnik, narodni kalendar, Prozuk, Jurijev

Uvod

Ljudi su kroz povijest osjećali potrebu da bilježe događaje. Uočili su određene zakonitosti u dužini dana i noći, kretanju sunca, promjena na mjesecu i promjeni klimatskih uslova. Svi ti ciklusi koji su se zakonito ponavljali naveli su čovjeka da promjene, kao novu dimenziju, nazovu vremenom. Utvrdili su i jedinice za mjerenje vremena a to su: osnovna jedinica je dan, veće jedinice su: sedmica (hevtu), mjesec i godina, stoljeće (vijek) i milenijum.

Praćenje vremena se vezivalo za kretanje sunca, zemlje i mjeseca u svemiru. Godina je vrijeme potrebno

da planeta Zemlja na svom eliptičnom putu obiđe oko Sunca.

Te vremenske jedinice su posložene i tako je nastao kalendar¹. Kasnije je dan podijeljen na manje jedinice, a to je sahat. Sahat je podijeljen na minute, a minuta na sekunde. Kada se to ustalilo, počelo se razmišljati o uređaju za mjerenje vremena koji je nazvan sahat, sat, ura ili časovnik. Prvi časovnik je bio, sunčani sahat, štap zaboden u ravnu površinu.² Vrijeme, odnosno doba dana iščitavalo se praćenjem kretanja njegove sjenke. Potom je u upotrebi pješčani sahat, slijede razna astronomska pomagala za utvrđivanje tačnog vremena³ i napokon mehanički sat, te danas kvarcni i atomski sahat, koji je postao apsolutno tačan.

Mehanički satovi pojavljivati u Evropi u trinaestom i četrnaestom stoljeću.⁴ Prvi me-

1 Kalendar (lat. *Calendae*), prvi dan u mjesecu, skup odredaba o razdiobi vremena na dane, tjedne, mjesece i godine. Bratoljub Klajić: *Rječnik stranih riječi*, Zakladni zavod MH Zagreb 1990. str. 646.

2 Gnomon je štap okomito postavljen na površinu pomoću kojeg se mjerilo vrijeme praćenjem sjenke. Obično je postavljan na džamiju ili oko džamije i na osnovu njega je određivano vrijeme za namaz. Najpoznatiji gnomoni u Bosni su bili: na munari Lala-pašine džamije u Livnu, u krugu Gazi Husrev-begove sahat kule u Sarajevu i u Gornjoj čaršiji u Travniku, uz desnu ivicu jugozapadnog zida Hadži Ali-begove džamije, uzidan vertikalni sunčani sahat sa metalnom gnomonom koji je uzidan u ravnu kamenu podlogu. Svi gnomoni su, nažalost, zapušteni. (Dr. E. Kujundžić: *Islamski kalendar i astronomija*, strana 175.-178.)

3 U Sarajevu uz Gazi Gusrevbegovu sahat kulu je postojao astronomski uređaj takozvani astrolab-kvadrant pomoću kojeg je utvrđivano tačno vrijeme i vršeno šte-lovanje, kurikanje, sahata na kuli. Čovjek koji je obavljao taj posao zvao se muvekit. Najpoznatiji muvekit u Sarajevu bio je Salih Sidki Hahžihuseinović, rođen u Čajniču 1825. godine. Poznavao je astronomiju, matematiku, nasljedno pravo, projektovanje, kaligrafiju, napisao *Historiju Bosne*, sastavljao kalendare, a vladao je turskim, arapskim i persijskim jezikom. Pored poslova muvekita, u tridesetogodišnjem radu, bio je i bibliotekar u Gazi Husrevbegovoj biblioteci. Danas je najpoznatiji kao Salih Muvekit. (Dr. Enes Kujundžić: *Islamski kalendar i astronomija*, strana 194., Sarajevo, 1991.)

4 Prvi javni sahat na Balkanu je ugrađen u Dubrovniku, 1390. godine, na osnovu odluke Velikog vijeća, a njegov tvorac je Magister Helias iz Leće u Apuliji. (Isto...)

hanički sahat u Bosni je 1493. godine dobio na poklon od Dubrovčana hercegovački sandžak-beg Sulejman beg, i postavljen je u Foči.

Početak mjerenja vremena u kalendarima je vezivan za određeni važan datum u životu naroda koji je koristio kalendar (dan kada je osnovan Rim, po rođenju Hrista, dan kada je održana prva olimpijada, po Hidžri itd.). Istovremeno su nastajali kalendari u Egiptu, Kini, Perziji, kod Azteka, u Grčkoj i drugdje). Trenutno je u funkciji oko trideset kalendara u svijetu..

Od raznih načina mjerenja vremena, najprihvaćeniji su gregorijanski, julijanski i hidžreški (islamski) kalendar.

Julijanski kalendar je uveo Rimski imperator Gaj Julije Cezar 45. godine prije nove ere, a počeo je da se primjenjuje od osnivanja Rima 753. p.n.e.

Julijanski kalendar je imao grešku za jedan dan na svakih 128 godina.

Da bi to ispravio, Papa Grgur VIII je, nagovoren od astronoma, 24. februara 1582. godine ustanovio Gregorijanski kalendar umjesto Julijanskog. Ovaj kalendar je danas najprihvaćeniji u cijelom svijetu i po njemu se usklađuju svi drugi.

Gregorijanski kalendar se razlikuje od julijanskog za trinaest dana. Između ostalog, katolička crkva se služi gregorijanskim, a neke pravoslavne crkve (kao srpska) koriste i danas julijanski kalendar, tako da se u Bosni kršćanski praznik, rođenje Hrista slavi, 25. decembra i 7. januara.

Lunarni kalendar ima godinu sa 354 (5) dana i prihvaćen je kao Hidžreški kalendar sa početkom mjerenja vremena od hidžre,⁵ petak, 16. jula 622. godine, po prirodnom hidžreškom kalendaru (dan kada je Muhammed a.s. preselio iz Mekke u Medinu). Taj datum se smatra važnim u početku cvjetanja Islama, i obilježio je početak hidžreške ere.

Osnove za hidžreški kalendar se nalaze u ajetima Kur'ana Časnog: *On je Sunce izvorom*

5 Hidžra (ar.) = preselaj, promjena mjesta.

svjetlosti učinio, a Mjesec sjajnim i položaje mu odredio da biste znali broj godina i računanje (Kur'an 10/5); Broj mjeseci u Allaha je dvanaest (Kur'an 9/36); Pitaju te o mladacima. Reci: Oni su putokazi ljudima oznake o vremenu i za hadžiluk (Kur'an 2/189).

Narodni tradicionalni kalendar težaka

Zbog nužnosti praćenja važnih datuma potrebnih za određivanje početka sjetve određenih kultura, u Bosni je do najnovijih vremena bio u primjeni narodni tradicionalni kalendar sjetvi koji vuče svoje korijene iz duboke prošlosti. U njemu se prepoznaju datumi julijanskog kalendara koji je u primjeni, da se posjetimo, od 45. godine prije Hrista. Nastankom kršćanstva pojedinim važnim datumima davana su imena svetaca. Stari Sloveni kao paganski zemljoradnički narodi sa sobom donose i svoja vjerovanja, tradiciju i svetinje, koje će trajno čuvati u svojoj narodnoj memoriji i nakon prihvatanja kršćanstva pod istim ili novim nazivima. I tradicionalni težački kalendar tako se "provukao" kroz period srednjovjekovne Bosne, pa i kroz osmansko doba i to sa skoro nepromijenjenom terminologijom i značenjem za pripadnike svih konfesija – sve do današnjih dana, kada u sasvim novim civilizacijskim uslovima počinje da polahko iščezava. Nazivi **Prozruk, Jurijev, Aliđun i Kasum** su odomaćeni kod muslimana, a **Božić, Đurđevdan, Ilindan i Mitrovdan** kod hrišćana. Niko te datume nije mogao dokinuti, niti narodne običaje koji su ih pratili. Nazvat ćemo ih danima ili datumima iz kalendara narodnog opstanka kojega je morao svako poznavati. Oni su označavali početak i kraj ključnih razdoblja jedne kalendarske godine, to jest godišnjih doba koje karakterišu ustaljene (ciklične) klimatske i prirodne pojave, koje su određivale ritam ili puls života zemljoradničkih zajednica.

To je, dakle, uobičajeni (usmeni) narodni kalendar koji je godinu dijelio na dva raz-

doblja: ljeto i zimu. Ljeto počinje na Jurijev, 6. maja, a zima na Kasum, 8. novembra (koji se, uzgred, poklapa i sa prvim danom tradicionalnog vašera u Gračanici).⁶ Sredinu zime je označavao Prozruk, 7. januar, a prema njemu se u kršćanstvu odredilo rođenje Isusa Hrista (Božić). Sredinu ljeta je označavao Aliđun, 2. avgust (u hrišćanskom kalendaru Ilindan). U narodnoj pravoslavnoj tradiciji poznata je izreka: Đurđevdan – hajdučki sastanak, Mitrovdan – Hajdučki rastanak.

...

U tradicionalnom narodnom kalendaru na ovim prostorima osnovna jedinica za mjerenje vremena je **sedmica (hevta, kod muslimana)**, koju čini razdoblje od sedam dana. Ne spominje se mjesec niti godina jer nisu imali posebne važnosti za utvrđivanje životnog ritama zemljoradnika, prvenstveno početka i kraja sjetve i žetve ključnih kultura u ovom podneblju.

Sedmice ili hevte brojale su se tokom trajanja tri godišnja razdoblja. Prvo brojanje počinje od Prozuka (Božića) do Jurjeva (Đurđevdana), drugo, "po Jurjevu" do Aliđuna (Ilindana) i treće od Aliđuna do Kasuma (Mitrovdana). U četvrtom razdoblju – od Kasuma do Prozuka nije bilo potrebe brojati sedmice (hevte) jer se u tom periodu godine za zemljoradnika (sa stanovišta radova u polju) nije ništa posebno zbivalo. Hevte su se bilježile, zarezivale na drvenom štapu svake godine, a onda bi se štap ujesen bacao, kada su koševi bili puni hrane.

Evo nekoliko primjera iskazivanja karakterističnih seoskih (težačkih) poslova za pojedina razdoblja godine, iskazanih po hevtama: "Goveđa zima" nastaje zadnji dan četrnaeste hevte (po Prozuku) i traje šest dana (od 20. 4.–25. 4. po važećem gregorijan-

⁶ Očigledno je vašer u Gračanici pado u najljepše dane jeseni. Međutim, prihvatanjem gregorijanskog kalendara 1582. godine, kao službenog, dan održavanja vašera se pomjerio za trinaest dana unaprijed i pao u dane kada obično pada snijeg i kiša. To je dan koji obilježava dugogodišnju tradiciju Gračanice.

skom kalendaru). U narodu se govorilo da su to posljednji trzaji odlazeće zime; prvi rojevi pčela (prvenci) se puštaju iz trnki (košnica) u prvoj hevvi po Jurjevu (od 6. 5. – 12. 5.). Ljudi su govorili: “Tad možeš naviti sahat, svi rojevi će se pustiti”; šljive se beru tri hevte po Aliđunu; svi dugovi su se sravnjivali o Kasumu, njive su se puštale na zajedničku ispašu, sa Kasumom je prestajao zakup zemlje itd.

...

Duži vremenski periodi su vezivani za neke važne historijske događaje, npr: kad je Napoleon krenuo na Rusiju (1812.), kad je Zmaj od Bosne pobijedio Turke na Kosovu (1831.), kad je napravljena stara testa (cesta, 1864.), kad je Švabo navalio na Bosnu (1878.) itd. Ti krupni događaji često su bili vremenski međaši u životu običnih ljudi, rođenje, smrt, ženidba, rođenje sina... (rođen je pred same babije huke, godinu prije kraja rata protiv Hitlera, udala se kad su se skidali zarovi u Bosni itd. (kao da je bio važan tačan datum rođenja ili nekog drugog događaja, “vrijeme je ionako sporije teklo nego danas”).

...

Pored tradicionalnog narodnog kalendara, u muslimanskim sredinama paralelno se pratio i primjenjivao i **hidžreški kalendar**. Hidžreški kalendar⁷ je osnovni kalendar za obilježavanje islamskog vremena (posebno svakodnevnih namaza) i bit će, kako se vjeruje do Kijametskog dana⁸. Svake godine hidžreški kalendar se prezentira u Takvimu uporedo sa gregorijanskim⁹. Primjenu ovog kalendara pratile su hodže i drugi muslimanski učenjaci, da bi se znalo kad je koji važan vjerski datum ili vjerski obred kao što je Džuma namaz, npr. ili Ramazan, bajrami i dr. Ovaj kalendar je bio “na snazi” u Bosni sve

7 Prvi štampani hidžreški kalendar u Bosni se objavio 1866. godine u salnamama (godišnjacima) koje je izdavala Vilajetska uprava. (Dr Enes Kujundžić: *Islamski kalendar i astronomija*, strana 195.)

8 Kijametski dan – dan smaka Svijeta.

9 Takvim je islamski kalendar, godišnjak Rijasetu (Vrhovno poglavarstvo) islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

do dolaska Austro-Ugarske monarhije, kada se postepeno uvodi gregorijanski kalendar, koji je i danas u primjeni, dok se hidžreški primjenjuje kao vjerski kalendar muslimana. U 19. i do polovine 20. stoljeća na nišanima (nadgrobnim obilježjima) umrlih muslimana, datumi su upisivani po Hidžri.

Hidžreški kalendar nije bio praktičan za određivanje pojedinih radova u polju (početak sjetve, žetve itd.) jer se svake solarne godine¹⁰ pomjerao za deset dana, ali je bio povoljan za post u mjesecu Ramazanu jer se pomjerao kroz sva godišnja doba, te je kroz trideset šest godina padao u isti period.

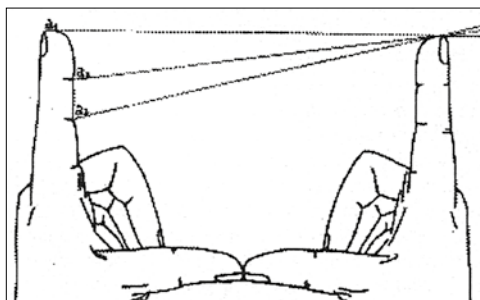
...

Mjerenje vremena u muslimanskim sredinama obavljano je na razne načine u različita vremena. Po tradiciji, vrijeme obavljanja svakog od pet vakata namaza (muslimanskih dnevnih molitvi) vezivalo se za određene pojave u prirodi. Rani sabah su oglašavali horozovi (pijetlovi). Drugo oglašavanje horozova je bilo u deset sati prije podne. Kad je trebalo klanjati sabah ujutro se uočavalo kad se mogao razlikovati crni od bijelog konca. Tada je u mjesecu Ramazanu započinjao post. U podne bi čobanin skinuo fes i stavio na ravno tlo, ako oko njega nije bilo sjenke, vrijeme je klanjati podne. Ikindiju je započinjao klanjati kada bi njegova sjenka bila jednaka njegovoj visini, a prestajao kada bi sjenka dostigla dvostruku visinu. Predveče bi se vrijeme mjerilo “koliko konopaca ima da sunce zađe za brdo”. Akšam je kad sunce potpuno zađe za brdo da se ne vide zrake na istočnoj strani. Gluho doba noći je ponoć.

...

U našim krajevima je bio u primjeni i takozvani **sahat sa prstima**. Da bi se napravio, potrebno je stisnuti obje šake i ispružiti palčeve i kažiprste tako da oni prave uglove od devedeset stepeni. Palčevi treba da se dodiruju noktima, a kažiprsti da stoje okomito.

10 Solarna godina = sunčeva godina, označava vrijeme obilaska Zemlje oko Sunca i broji oko 365(6) dana.



Slika 1. Sahat sa prstima

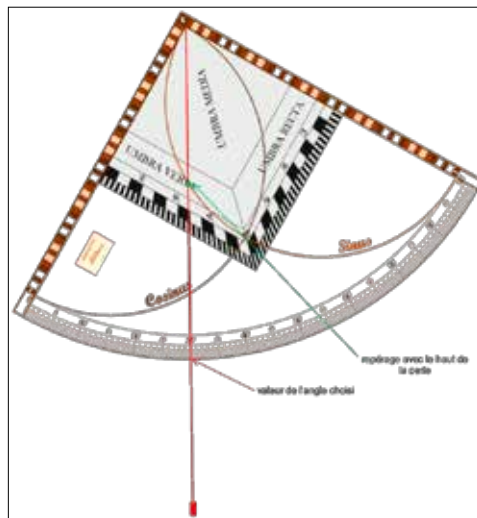
Kažiprsti se okrenu u pravcu sunca (slika 1.). Ako sjena desnog kažiprsta pada na vrh lijevog kažiprsta tačno je dvanaest sati (sahata) po "alaturko" vremenu. Ako sjenka pada na prvi pregeb prsta onda je jedanaest, a ako sjenka pada na drugi pregeb onda je deset sati (sahata). Tačnost se postiže sa tolerancijom od dvije do tri minute. Tako se nekad mjerilo vrijeme u našim krajevima, preciznije nije ni trebalo.

...

Gotovo kod svih naroda tačno vrijeme u toku jednog dana utvrđivalo se **prema kretanju nebeskih tijela**: mjeseca, sunca, zemlje i zvijezda na vidljivom dijelu neba. Za vrijeme osmanske uprave to su obavljali obučeni ljudi, muslimanski astronomi, koji su dolazili iz Carigrada.¹¹ Kao astronomsko pomagalo, korišćeni su različiti kvadranti. Samo u Bosni bilo ih je u upotrebi dvadesetak vrsta, od kojih su najpoznatiji: astrolab-kvadrant (na-

11 Poznati astronomi u Bosni su bili: Hadži Jusuf Livnjak iz 16. stoljeća, Šejh Jujo školovao se u Carigradu; Husein Muzaferija (1646.–1721.) školovao se u Carigradu, bio je muderiz u Gazi Husrev-begovoj medresi, ostavio veliku biblioteku; Mula Mustafa Bašeskija (1731.–1809.), poznati ljetopisac, astronomsko znanje stekao je u Sarajevu od Mehmeda Velihodžića. Bilježio je pomračenja Sunca i Mjeseca, uočio kometu 1769. godine. Bio je odličan posmatrač pojava na nebu. Opisao je pojavu polarne svjetlosti iznad bosanskog neba (opisi crvenila na nebu sjeverno od Sarajeva). Istu pojavu je potvrdio fra Marijan Lanosović iz Osijeka; Mehmed Velihodžić (1722 – 1785.) je najbolji astronom 18. stoljeća. Školovao se u Sarajevu i Carigradu. Ostavio veliku biblioteku sa 199 naslova; poznati su još astronomi Ibrahim Muzaferija (umro 1791.), Mula Hasan Abadžija i Mustafa Firakija, Bašeskijin sin i drugi.

jomiljeniji, takozvani rub' tahta), almukantar-kvadrant, sinus-kvadrant i dr. Elementi za utvrđivanje tačnog vremena tim postupkom bili su: sunčeva zraka, kvadrant i konac sa utegom.



Slika 2. Sinus kvadrant

Od polovine 18. stoljeća, u Bosni se u većim gradovima, grade **sahat kule**¹². To su građevine od kamena i drveta, podizane na vidnom mjestu, četvrtaste osnove, sa ugrađenim satovima na sve četiri strane, ispod krova od tarabe. U Bosni ih je bilo ukupno dvadeset i jedna. Najpoznatije su u: Sarajevu, Travniku, Mostaru, Pruscu, Počitelju, Foči, Jajcu, Gornjem i Donjem Vakufu, Banjaluci, Maglaju, Trebinju, Gradačcu, Gračanici i dr. Sahat-kule su građene kao pokloni, hajrovi uglednih građana (vakufi). Pojedine kule su imale na sebi zvona koja su se čula nadaleko. Sahat kulu u Gračanici je sagradio Ahmed paša Budimlija, početkom 18. stoljeća.

Satovi koji su postavljani na sahat kule kupovani u većim gradovima Austrije i Ugarske. Takozvano kurikanje tih satova (štelovanje, usklađivanje sa astronomskim

12 Prva sahat-kula na u Osmanskoj carevini je sagrađena u Skoplju sredinom 16. stoljeća. Sahati su nabavljeni u Sigetu. Uz njih je doveden i majstor koji će se brinuti o njemu.

vremenom) obavljali su muvekiti koji su se bavili i astronomijom.

...

Preciznije mjerenje vremena u ovim krajevima uvodi se "sa dolaskom Švabe u Bosnu", 1878. godine. U početku, oni u svoje kuće i urede donose zidne satove sa klatnom i sa oprugom. Od domaćeg stanovništva, rijetko je ko imao takav sat u kući, pa su komšije slali djecu kod vlasnika takvog sata da pitaju "Kol'ko je sahat?", kada je trebalo nešto obaviti u tačnije vrijeme u toku dana, mada je to rijetko trebalo, kao odlazak na voz i sl.¹³

Sa dolaskom Austrougarske, ubrzo su se pojavili i džepni satovi, zatim i ručni. Minute su se nazivale dekike, a četvrt sata-čejrek (npr. trinaest i sedamnaest je očitavano kao: jedan sahat iza podne i čejrek, a preostale dvije dekike nisu bile uopšte bitne).

...

Po gregorijanskom kalendaru dan počinje u ponoć, "alafranje", a u hidžretskom kalendaru dan počinje u akšam i to se označavalo sa "alaturko", tako da su se od akšama do ponoći uvijek preklapala dva dana.

...

Zima se dijelila na dva perioda: **zehmerija** (od prve do pete hevte, to jest od 6. do 31. januara) i **hamsin** (od pete do polovine jedanaeste hevte, to jest od 31. 1.-21. 3.) **Kalendar sjetve** počinje sa **prvom hevtom** (od 6.-12. januara). Zehmerija je period nejžešće zime u ovim krajevima.¹⁴ Sniježni pokrivač je najveći i temperatura se noću spušta do trideset stepeni ispod nule. U domaćinstvu se obavljaju osnovni poslovi za prezimljavanje. Ujutro se stoka češagija i konji četkaju i masiraju slamom. Polaze im se hrana u jasje,

13 Jedan od najstarijih zidnih satova na širem području Gračanice, austrijskog porijekla, bio je u Mujačinom hanu, iz 1877. godine sa serijskim brojem 10676. Radni mehanizam od sata je ručne izrade, pokreće se oprugom i navija svakih sedam dana. Još uvijek je "u radnom stanju" kod Mujačinog unuka Mustafe Mahmutovića u Sepačama, u selu Piskavica.

14 Zehmerija (ar.), period najhladnijih zimskih dana. Abdulah Škaljić, Turcizmi..., str. 651.



Slika 3. Češagija prislonjena uz dudovo stablo

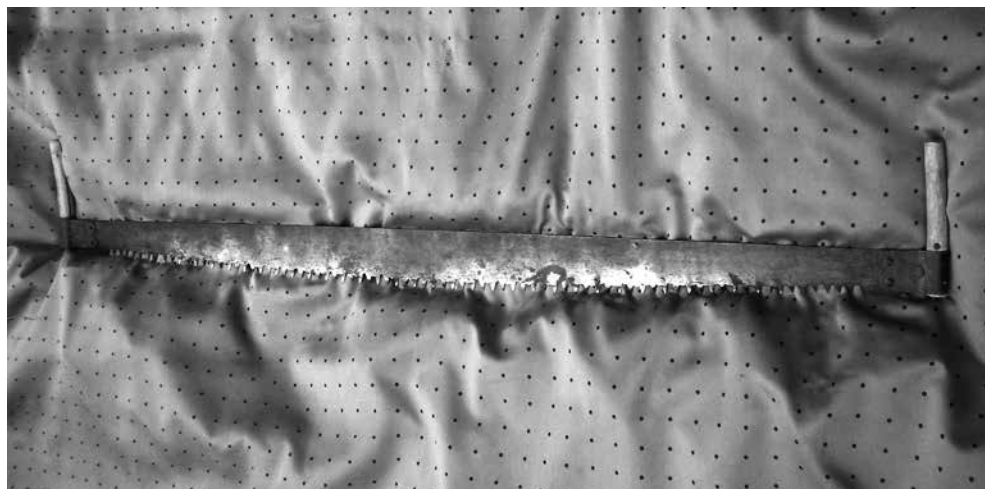
a krave muzare dobijaju napoj i muzu se. Ko-koši se hrane žitom.

Preko dana se stoka vodi na potok da se "prošeta - proluftira" i napije vode, predveče se čisti i hrani, čisti se i štala od đubreta... To je doba dana kada se pripremaju i cijepaju drva za sljedeću noć i dan, unose se u sobu i stavljaju za furunu (zemljana peć) da se suše.

Po potrebi su najjači muškarci u domaćinstvu uzimali krošnje ili konopce i išli na njivu da "na sebi" donese hrane za stoku, koja se u narodu zvala pića¹⁵: sijena, slame ili klasure (suhe kukuruzne stabljike sa lišćem) koja se odlagala u gornji dio košare (štale). Takođe se odlazilo sa zapregom (konji ili volovi) u šumu i po najvećem snijegu obarao grab ili bukva, a zatim čitavo stablo dovlačilo pred kuću (na "drvenjak"), rezalo ili cijepalo u cjepanice za loženje u zemljanu peć (furu). U tim danima (zehmerije) išlo se u šumu ne samo radi dovlačenja ogreva, već da se nasije i donjih grančica borovine "za polaganje ovcama." Zašto se drva za ogrev nisu dovlačila u jesen i blagovremeno, izrezala, iscijepala i složila za čitavu zimu? Zašto se pića (hrana za stoku) nije sa njive dovlačila zapregom do kuće u jesen i zašto se prenosila "na sebi" po najvećoj zimi (zehmeriji)?

Postoje dva razloga. Prvi-što su tadašnje zemljane peći (furune) imale takvu moć sagorijevanja da bi sva unaprijed pripremljena

15 Pića (lok.) = opšti naziv za stočnu hranu koja se skuplja na njivi.



Slika 4. "Prijeka testera", kojom se režu stabla u šumi na panju. Prvo se drvo zasiječe na onu stranu na koju treba pasti, pa se počinje rezati sa suprotne strane

drva za zimu "progutale" za mjesec dana, a zima je bila duga... Drugi razlog je što su domaćini u to vrijeme vodili računa da se čeljad u kući preko zime "ne zaleži" (da se ne ulijeni), pa su za njih izmišljali posao za svaki dan zime. Dok su se volovi i konji odmarali, mladost (mlađa čeljad u kući) je nosila hranu za njih po najvećem snijegu.

Zimske večeri na selu bile su ispunjene druženjima starijih (sijela), koji su sjedili po kućama, ispijali kafu ili šerbe, pušili krđžu i pričali priče "iz starih vremena". Žene su upredale vunu ili pređu, porile stare džempere, cijepale krpe za ponjave ili plele čarape, kape, šalove i rukavice. Priređivane su i razne tradicionalne narodne igre poput "prstena" i dr.

Omladina se skupljala na drugom dijelu sela i pravila tzv. prela, na kojima se sjedilo i ašikovalo. Ponekad su se priređivale takozvane "komilje" – sijela na kojima su mladi uz ašikovanje komili kukuruz. Nakon obavljenog posla, domaćin bi ih počastio pečenim krompirom iz krušnice (rerne), jabukama samoniklicama, orasima i suhim šljivama.

...

Tako bi se obično provodilo vrijeme sve do pete hevte kada bi došlo do naglog toplje-

nja snijega i leda po potocima. (narod kaže "Peta prtinu pometa").

Hamsin je drugi period zime, koji traje pedeset dana, do pola jedanaeste hevte.

Dolazi nakon zehmerije. Iako se smatra manje hladnim razdobljem, u narodu gračaničkog kraja se čuje izreka: "Hamsin veli: da me nije stid starije sestre zehmerije, toliko bih stegao sa studeni da bi lonac na vatri na jednom kraju vrio, a na drugom mrznuo."

U sedmoj hevti bi udarilo džemre u zrak (19. februar). Puhnuo bi jugo i naglo bi otopilo.

U osmoj hevti (26. februar) bi udarilo drugo džemre u vodu. Ne bi više mrzla voda.

Treće džemre u zemlju udara u polovini devete hevte (5.mart). To označava prestanak mržnjenja i sposobnost zemlje sa sjetvu. Pojavljuje se pokoji mraz i snijeg koji brzo otapa. Iskustvo govori da u nadmetanju sa mrazom, snijeg uvijek padne zadnji, pa makar i u po ljeta.

Izvlačio bi se stajnjak na njive. Njive bi se ograđivale. Voćnjaci su se okopavali, prihranjivali i obrezivali. Pripremali bi se "vrtlovi" za sadnju ranog povrća: salata, luka crvenog, luka bijelog i šećergraha.



Slika 5. Uspješno okalemljena jabuka

Od sedme do trinaeste hevte obavljalo se kalemljene voćaka, prvo trešnje.

Kalemljenje je smatrano sevap poslom. Nije se gledalo čija je njiva u pitanju.

Od pete do devete hevte se vrebala prilika da se pregledaju čele. Jesu li ostale žive i da se malo prihrane.

Sije se zob.

Od četrnaeste hevte do iza Aliđuna se sije žito. Najbolji vrijeme za sisanje žita je vrijeme listanja bukve, zasigurno ga neće "ubiti" kasni mrazevi. U ovom periodu se uveliko već oru njive i sije grah, bundave i krompir, krešu se lipe i guli liko.¹⁶ Siječe se vrbovo i ljeskovo drvo za pletenje sepeta, korpa i popravku ljesa za sušenje šljiva.

U prvoj hevti po Jurjevu svaki dan se čeka puštanje rojeva prvenaca (pčele).¹⁷

16 Liko (lok.), vlakna ispod debele lipove kore. Od lika su pravljani prvi konopci u povijesti.

17 To su jaki rojevi koji "umanjuju stanje" u trnki za dvije trećine i zato je bitno "da se uhvate". Za to "hvatanje" se prethodno pripreme nove trnke. Kad se roj pusti iz trnke, onda se baci u zrak prašina, što prisili maticu da se brzo prizemli. (kao pred kišu). Pčelar uzima rezervnu trnku, podmazuje iznutra medom ili šećerom i pčelijom travom, te prilazi mjestu gdje se roj uhvatio. Obučen u zaštitno odijelo, pčelar podmeće trnku ispod roja i jako protrese tako da matica sa većinom pčela uleti u novo stanište. Trnku stavlja na dasku ispod mjesta gdje je protresao roj da bi ostale pčele ušle u košnicu. Na mjesto gdje je bio roj na drvetu stavlja travu halugu koja ne prija pčelama i ubrzava njihovo okupljanje u trnki. Trnka se predveče stavlja na određeno stalno mjesto. U novije vrijeme je razvijena čitava nauka o pčelarstvu tako da se koriste sanduci sa saćima

Poslije Jurjeva započinju radovi na njivi. Kopa se žita u prvu ruku, kopa se krompira, isto tako; sadi se "povrtalje" (povrće): paradajz, kupus, paprika i drugo. Žito se kopa u drugu ruku (zagrče se) kroz dvije hevte. Isto tako i krompir. Po grahu se pobadaju plitke. Vrši se striženje ovaca. Svilenka buba obilno se prihranjuje dudovim lišćem.

Dvije hevte po Jurjevu prispjevaju ("radažu") prve trešnje, poslije njih džendarike, rane kruške, pa jabuke i šumske jagode.

Četiri hevte po Jurjevu se kosi trava i "dije" sijeno, bere se lipov cvat, čupa konoplja i lan, vadi se med, žanje se ječam. Taj period se zove gladna godina. Tada ponestane hrane. Skoro svi žitelji idu na njivu gdje se žanje ječam i "uzajmaju" (pozajmljuju) po koju polu¹⁸. Zajam se vraća odmah kad se izvrše pšenica.

Prvi snopovi pšenice se žanju pola hevte prije Petrov dana (12. juli) i žetva traje do iza Aliđuna.

O Petrovu se "dogadaju" vrtlarski kresovi i traju deset dana. U tom periodu se ne smije zalaziti u "vrto" i ništa sijati. U trenutku kad se "dogode kresovi", to može biti sekund, sahat ili dan u pomenutom periodu, sve što se dohvati osuši se.

Poslije Aliđuna se vadi luk i krompir. Vrši se sušenje škije (duhana), zaoravanje strnjika



Slika 6. Pola i drvena lopatica za kupljenje hrane (brašno, šenica, ječam, žito, grah i dr.)

i sprečavanje puštanja rojeva se vrši blagovremenim dodavanjem novih sanduka na postojeće. Trnka se negdje još koristi za lagano hvatanje rojeva.

18 Pola je zapreminska mjera. Posuda pravljena od tanko izrezanog drveta savijenog u krug sa drvenim podom. U polu stane oko petnaest kilograma pšenice.



Žito (kukuruz) u košu

i priprema zemljišta za zimsku sjetvu, ugarijanje. Sadi se kupus i sije rotkva, repa. Dvije hevte po Aliđunu počinje se sa prihranjivanjem pčela.

O Aliđunu (2. avgust) se dešavaju haljinski kresviti i traju deset dana. Tada se ne smije kvasiti niti prati "haljinka" jer se sva iskrza i raspadne se.

Četiri hevte po Aliđunu bere se žito, beru se i suše šljive, beru se orasi jabuke i kruške. Jedan dio se suši i dobija se hošaf, drugi dio se torkulja i pravi pekmez, a treći dio se trapi za zimu. Završava se košenje otave i "puštaju" se njive za ispašu (sastavljaju se "paše"). Ko ne želi "sastavljati pašu", npr. njiva je pod djetelinom ili je zasijao pšenicu, stavlja račvasto drvo visine oko metar i na njega malo sijena kao znak zabrane—koji svi poštuju. Vršu se đubrenje njiva stajskim đubrivom. Nastavlja se "prihrana" pčela.

O Kasumu se sravnjuju dugovi, izvodi stoka na sajam (vašer), koja je za prodaju, iznosi se žito, pšenica, pekmez, suhe šljive, voće, povrće, vuna i druga roba za prodaju. Tu se vrši najveća razmjena u toku čitave godine. Dolaze trgovci sa svih strana nude i kupuju.¹⁹

Poslije vašera se priprema zimnica, kupus se kiseli u kacama, presađuju se voćke u voćnjacima, kopaju se divlje sadnice i pri-

premaju za proljetno kalemljenje, cvijeće se "uzimlje", vrši se duboko oranje (zaorava se đubre). Vršu se "uzimljanje čela".

Vršu se sjetva šenice za iduću godinu.

Poslije Kasuma (vašera) na selu je počinjao zimski način života, otvara se sezona ženidbi, udaja, porodičnih veselja (svadbe, suneti—svečanosti povodom sunecenja muškog djeteta itd). Koševi, hambari, podrumi i trapovi su puni hrane. Nastupa odmor od teških ljetnih poslova i čeka proljeće da se ponovo oživi rad na njivi.

Narodna vremenska prognoza

Za postizanje dobre sjetve je bila veoma potrebna prognoza vremena za čitavu godinu ili bar za jedan dan unaprijed. To se prognoziralo na mnogo načina. Dugogodišnjim posmatranjem i praćenjem su uočene određene zakonitosti koje su se ponavljale i nepobitno određivale kakvo će vrijeme biti. To se primjećivalo na prirodnim pojavama, promjenama na biljkama, promjenama u ponašanju životinja, ljudi i sl. Na primjer, praćenjem je ustanovljeno kada će zima, proljeće, ljeto i jesen; kada je najduži a kada najkraći dan.

"Babije huke" (ili Babine huke) nastaju uvijek od po devete do po desete hevte. Tada je na sceni pravi meteorološki poremećaj, u toku dana se nekoliko puta smjenjuje sunčano vrijeme i olujni snijeg sa vjetrom. Kaže se da se "u jednom danu izmijene sva četiri godišnja doba."²⁰

Zna se tačno kada udaraju džemra u zrak, vodu i zemlju. Miholjsko ljeto nastupa svake jeseni u tačno određeno vrijeme i traje dvije hevte, kao da ga je Allah dž. š. poslao da se obere žito. O Kasumu (vašeru) pada prvi snijeg i redovno je kišovito.

Ove zakonitosti su manje više poznate i po njima se generalno planiraju poslovi. Mnogo

¹⁹ Poznato je da su gračanički trgovci—nakupci, oglašavali stočni sajam—vašer dan prije kasuma (na 7. novembar) da bi jeftinije pokupovali stoku dok nisu došli kupci sa strane. Ta trgovačka dovitljivost je kasnije osujećena.

²⁰ Babine huke su, po predanju, ime dobile po nekoj Babi koja je potjerala u planinu kozu i sedam kozlića, govoreći im: "hajd' bez Božije pomoći! Nema više zime da nam treba". No, u planini je naglo zahladnilo, te su se svi skupa smrznuli.

važnija je svakodnevna prognoza. Zamislimo da se za sutradan planira žetva šenice. Pozove se dvadeset do trideset žetelica, zakolje se janje ili najmanje dvije kokoši, ovisno o broju žetelica, pristave se u hudžeri dvije tendžere u koje se uspe po dva findžana pirinča, zamijesi se nekoliko velikih šenišnih hljebova, pripreme pite i sve drugo što prati žetvu. Kad osvane kišovito jutro u kući nastane prava šteta. Sva se hrana, normalno pojede, ali šenica nije požnjvena. Mogle su se dočekati lijepe pohode.

Tada je na scenu stupao domaćin. To je najstariji član zajednice koji je donosio odluke. Gledajući ga sa strane, bio je čutljiv mrzovoljan, zabrinut, naizgled odsutnog pogleda, čovjek od čije je odluke ovisilo dvadesetero do četrdesetero čeljadi u zajednici.

Domaćin je stalno razmišljao i razmatrao ulazne podatke koji su mu u to vrijeme bili dostupni. Najmanje tri dana pred žetvu nije spavao, nije da nije mogao već je nešto stalno osluškivao, oglašavanje sova, kreketanje žaba, odakle vjetar puše, kad su horozovi (pijetlovi) jutros zapjevali, kako su sinoć psi lajali, kud se mačka okrenula kad je umivala lice, da li su se vozovi čuli iz Srebrenika ili iz Karanovca (u gračaničkom kraju), da li je crveno veče²¹, pratio je neke mušice pred zalazak sunca, "osluškivao" je mjesto na ruci koju je, kad je bio dijete, lomio. Osluškivao je kako se sam osjeća je li trom pospan ili je čio, dolazili mu huja bez veze ili ne, da li se puno znoji. Pratio je da li galami komšinica koja je «otišla na živcima». Izlazio bi do njive sa šenicom. Usput je gledao goveda kako se ponašaju na njivi, ovce kako se ponašaju na merajki (slobodnim prostorima obraslim travom, pored puta). Kada bi sve to sakupio, konačnu odluku bi donio umrak (pred mrak, pred večer, u akšam) kad bi sjeo pod dud na

21 "Crveno veče": crveno veče mokro jutro (Kada bi se, pri zalasku sunca, na zapadnom horizontu pojavilo crvenilo na oblacima koje je obasjavalo sunce, ujutro se očekivala kiša. Isto tako kada bi se ujutro pojavilo crvenilo pri izlasku sunca, uveče se očekivala kiša).

klupu pored puta i kobajagi nezainteresovano pitao starijeg komšiju koji bi slučajno našao: "Bogati, šta misliš, bil' sutra moglo bit' kiše"? Ako bi odgovor uz kratko nijekanje glavom bio "C" ili "Aa"²², domaćin bi odmah skočio i kod kuće izdao naredbu svojoj hanumi: "Sazivaj sutra žetelice!" Prognoza koju je on utvrdio i komšija potvrdio je bila bolja nego danas radio prognoza, novine ili satelitski izvještaj preko interneta.

Postoje razni predskazivači lijepog ili ružnog vremena. Ljudi su nekada čak u tegli držali malu zelenu žabu ili pijavicu i po njoj prognozirali vrijeme.

Navest ćemo nekoliko pokazatelja na osnovu kojih se u staro vrijeme prognoziralo kakvo će biti vrijeme:

Pokazatelji lijepog vremena uopće su:

- ako se cvijet kadiflica-neven (calendula pluvialis) razvije od 6-7 sati i tako otvoren ostane do 16 sati,
- kad se čuje voz iz pravca udaljene pruge,
- kad se duga poslije kiše predveče pokaže,
- kad se čuje veselo cvrkutanje vrabaca poslije ružnog vremena,
- kad se ujutro iz dimnjaka diže dim pravo uvis,
- kad žabe po barama mnogo krekeću,
- kad se jutarnja magla brzo dignu,
- kad se u rano jutro javljaju ose,
- kad su ovce uveče vesele i igraju se,
- ako je za vrijeme mjesečeve mijene bilo lijepo vrijeme, bit će čitav mjesec,
- kad mačka umiva lice, okrenuta prema jugu,
- povratak ptica selica nagovještava dolazak proljeća itd.

Nadati se sutradan lijepom vremenu:

- kad se s večeri pojavi jasan, krupan mjesec da se na njemu raspoznaju planine,
- kad sunce jasno i u vedro zađe,
- kad predveče kokoši ranije liježu,

22 Negacija "ne" se često izgovarala sa "c" ili "aa" dvostrukim sastavljanjem krajnika i kratkim ispuštanjem zraka iz pluća.

- kad mnoge mušice pri zalasku sunca lete u kovitlacima,
- kad se čele kasnije vraćaju u košnice,
- kad vatra u furuni jasno svijetli i gori,
- kad nema crvenila na oblacima pri zalasku sunca,
- kad s večeri počne padati rosa itd.

Pokazatelji ružnog vremena, uopće su:

- kad je kadiflica-neven ujutro u sedam sati zatvoren i pokunjen,
- kad vjetar puše duže od 24 sata,
- kad se poslije kiše ujutro duga pokaže,
- kad se so i šećer u fišeku puno navlaži,
- kad se mačka dugo umiva i okrenuta je sjeveru,
- kad horozovi pjevaju u nevrjeme,
- kad gliste iziđu iz zemlje,
- kad se poslije kiše sa olujom puši zemlja i krovovi,
- kad se dim vraća iz dimnjaka u sobu kroz furunu,
- kad nužnici, đubrišta i đerizi zaudaraju,
- ako je za vrijeme mjesечеve mijene padala kiša, bit će kišan čitav mjesec,
- let ptica-selica na jug nagovještava za-hladnjenje i snijeg itd.

Nadati se ružnom vremenu:

- kad se goveda obadaju,
- kad muhe ujedaju za gole noge,
- kad psi jedu travu i povraćaju,
- kad se brda na većoj udaljenosti ne vide dobro, kao da su u magli,
- kad se iznenada pojavi jak vjetar, a za njim oblaci,
- kad je velika omora,
- kad se poslije dugodnevne žege, iz pravca zapada pojave tamni oblaci sa vjetrom, za očekivati je led,
- kad se reumatičar žali na bolove u zglobovima,
- kad boli mjesto preloma kosti na tijelu, a pri tome je omora,

- kad ljudi koji su preživjeli nervni poremećaj, ne mogu da se smire i pričaju neartikulisano, skloni su svađi,
- kada se pri izlasku sunca kroz oblake prema nebu pružaju zrake, nadati se oluji sa ledom itd.

...

Umjesto zaključka, može se reći da su tradicionalni kalendar sjetvi i prognoza vremena bili veoma bitni faktori u životu ljudi na ovim prostorima u stara vremena. Ovo narodno znanje je bilo direktno vezano za poljoprivredu, od koje se isključivo živjelo. Bez tog znanja opstanak ljudi bio bi ugrožen. Zato su ga pamtili i prenosili s koljena na koljeno. I danas je lijepo na njega se podsjetiti.

SUMMARY

About the National peasant calendar in Bosnia, measuring and forecasting the weather in the folk tradition

Based on folk tales and the available literature, oral narratives and own experiences and observations in his immediate and wider homeland (village Piskavica, wider Gracanica area and north-eastern Bosnia), the author through a popular method (using some archaic expressions, such as šenica (wheat), čele (bees) etc.), provides an overview of the so-called peasant calendar in this area, stating precisely what is being done in the field, garden, orchard, apiary and livestock in certain times of the year, in which hefta (week) per Prozuk (Christmas) or Alidun (Ilinden). The author also points out at the several characteristic ways of measuring and forecasting the weather in these geographic areas that have been retained in the folk tradition and legend for a long time.

Keywords: folk tradition, timing, timer, peasant calendar, Prozuk (Christmas), Saint George's Day.

